

Νέες πολιτισμικές γεωγραφίες στην Αθήνα του εικοστού πρώτου αιώνα: το κέντρο της παλιάς πόλης ως όριο και σκηνή θεάτρου “Πολιτισμός: Life-style ή Modus Vivendi στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας;”¹

Βίκυ Καραϊσκού

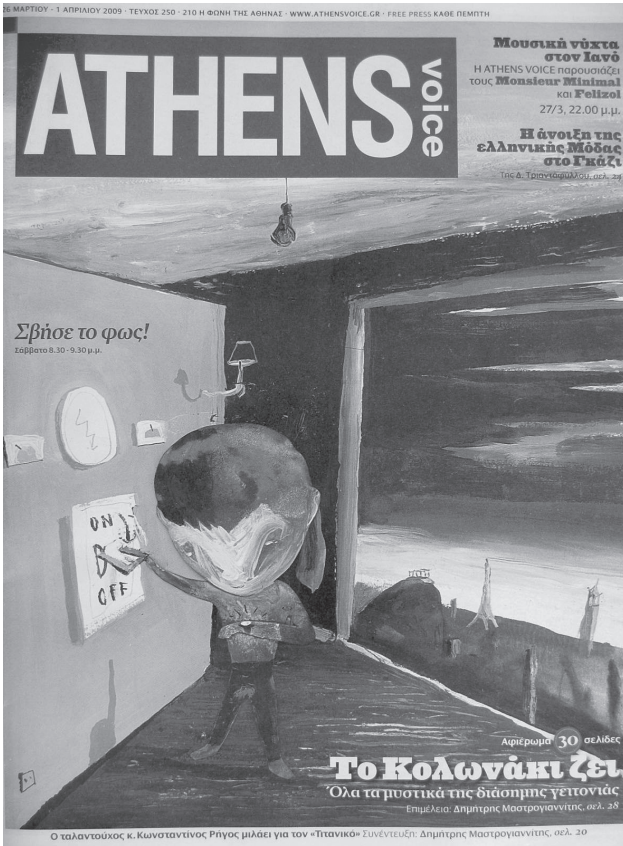
New Cultural Geographies in twenty first century Athens: the old towns' center stage and borderline: for many decades the new formed Hellenic state needed to refer to its ancient past in order to accept any form of current cultural activity. Since 1990 Athens' historical centre areas (Psiri, Gazi, Keramikos-Metaxourigio and Votanicos) have undergone a vast change, first because of the geographic shift of the artistic activities towards this area and, secondly, because of the “international friendly” attitudes. Thus, international festivals, biennials and exhibitions became a common ground. In down town centre, first came the galleries, the multicultural spaces, the private museums, the alternative theatre and music stages and the modern dance groups, followed, right after, by the artists', graphic designers' and fashion studios, along with the leisure reference points. All together they created a new life style. The characteristics of this phenomenon, the new social behaviours, the financial factors and the Media influence formed new identities and resulted in remarkably higher participation percentages in Culture.

Ο εναλλακτικός πολιτισμός ως νέα μόδα και καταλύτης αστικής ανάπτυξης

Ο συντηρητισμός που διέκρινε την καλλιτεχνική ζωή της Αθήνας ως τη δεκαετία του 1980, ανατράπηκε στα χρόνια του 1990, όταν η πολιτιστική παραγωγή άρχισε να κινείται από το περιθώριο σε μια κεντρικότερη θέση στη ζωή της πόλης και να αφορά ένα μεγαλύτερο κοινό.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, η σχέση του πολιτισμού με την οικονομική ανάπτυξη και η συνειδητοποίηση του καθοριστικού του ρόλου στην αστική ανανέωση,

¹ Το παρόν κείμενο θίγει περιληπτικά τα κύρια σημεία μιας εν εξελίξει έρευνάς μου.

Αριστερά: Free Press Athens Voice, τεύχος 250, 26–3–09. Εξώφυλλο του Δ. Αϊδίνη

Κάτω: Πολυχώρος Bios, γωνία Πειραιώς & Σαλαμίνας, Κεραμικός

Επάνω: Η Γκαλερί Ρεβέκκα Καμχή
& το Θέατρο Άρτις, του
Θ. Τερζόπουλου στο Μεταξουργείο

Δεξιά: Είσοδος στο Artower Agora
και στη Q gallery, Αρμοδίου 10,
Κεντρική Αγορά, Ψυρή

δημιούργησε νέες πολιτισμικές ταυτότητες. Σε αντίθεση, όμως, με παρόμοια φαινόμενα του εξωτερικού που έχουν εφαρμόσει οργανωμένες στρατηγικές πολιτιστικής διαχείρισης, το ιστορικό κέντρο της Αθήνας διαμορφώνεται τυχαία, βασισμένο σχεδόν αποκλειστικά στην ιδιωτική πρωτοβουλία και στους νόμους της αγοράς.

Κατά τη δεκαετία του 1920, οι πρώτοι χώροι που εμφανίστηκαν στην Αθήνα με όλα τα χαρακτηριστικά μιας σύγχρονης γκαλερί,² αναπτύχθηκαν γεωγραφικά στην περιοχή του πολιτικού κέντρου της εποχής, το οποίο, ταυτόχρονα, διαμόρφωνε και τα κοινωνικά πρότυπα.

Αμέσως μετά τον Πόλεμο, μαζί με την αύξηση των χώρων τέχνης³ στην Αθήνα, διευρύνθηκε και η γεωγραφική τους ακτίνα προς το βορρά, στην ευρύτερη περιοχή του Κολωνακίου, όπου συγκεντρώνονταν ο πολιτικός κόσμος και η διανοήση της εποχής. Εκεί στεγάζονται τα περισσότερα ξένα ινστιτούτα, λειτουργούν το Μουσείο Μπενάκη, η Εθνική Πινακοθήκη, το Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης και σημαντικός αριθμός ξένων πρεσβειών, ξενοδοχείων, εταιρειών, ακριβών εμπορικών καταστημάτων, καφέ και εστιατορίων. Έκτοτε, η περιοχή συνεχίζει να ταυτίζεται με το αποδεκτό, το αναγνωρίσιμο, την αστική νοοτροπία και τις συμπεριφορές της.

Την ίδια χρονική περίοδο, το ιστορικό κέντρο της Αθήνας, δηλαδή οι περιοχές του εμπορικού τριγώνου, του Ψυρή, του Κεραμικού–Μεταξουργείου και το Γκάζι, διατηρούσαν το χαρακτήρα του διαφορετικού, ίσως του περιθωριακού, ακόμα και του μη αποδεκτού. Όπως και άλλες περιπτώσεις ευρωπαϊκών πόλεων (Βαρκελώνη, Δουβλίνο, Βερολίνο, Μάντσεστερ κ.λπ), υπήρξαν φτωχές συνοικίες που στέγασαν μετρίου και χαμηλού εισοδήματος οικογένειες. Αναπτύχθηκαν γύρω από βιοτεχνίες, καταστήματα και εργοστάσια (συγκεκριμένα το Γκάζι & το Μεταξουργείο), ενώ τα ναρκωτικά, ο υπόκοσμος και οι οίκοι ανοχής συνυπήρχαν με τους διανοούμενους και τους μποέμ. Από το 1970 και μετά, έγιναν προορισμός των εσωτερικών μεταναστών (κυρίως των μουσουλμάνων από τη Θράκη) και, από την επόμενη δεκαετία, των οικονομικών μεταναστών του εξωτερικού. Δέκα χρόνια αργότερα, από το 1990 και εξής, έγιναν το προς εξερεύνηση “άλλο” που αντιδιαστέλλεται με το δεδομένο της αστικής κουλτούρας και ταυτότητας. Αυτοί οι “άλλοι” τόποι δημιούργησαν την ψευδ-αίσθηση της ελευθερίας, της περιπέτειας, της συμμετοχής στο διαφορετικό, της ανατροπής, της αντίδρασης στο κατεστημένο και της εναλλακτικής αναζήτησης. Οι ιδιοκτήτες ή διαχειριστές των νέων χώρων πολιτισμού που δημιουργήθηκαν, επέφεραν μια σύνθεση παλιού και νέου, διαμόρφωσαν ένα είδος εναλλακτικής καλλιτεχνικής

² Ο πρώτος χώρος τέχνης ήταν η γκαλερί Στρατηγοπούλου που λειτούργησε το 1925. Ως το 1940 περίπου 22 χώροι πραγματοποιούσαν προγραμματισμένες ή ευκαιριακές εκθέσεις. Όλοι τους εκτείνονταν στην ευρύτερη ακτίνα γύρω από τη Βουλή, την αρχιτεκτονική τριλογία των αδελφών Hansen και την κάτω πλευρά του Εθνικού Κήπου, ως τις αρχές της Πλάκας. Σχετικά βλ. *Αίθουσες Τέχνης στην Ελλάδα*, 1989.

³ Από το 1950 ως το 1960, 32 συνολικά χώροι παρουσίαζαν εκθέσεις τέχνης στην Αθήνα, εκ των οποίων οι 23 ήταν γκαλερί. Στην επόμενη δεκαετία (1960–1970), ο αριθμός των γκαλερί ανήλθε στις 32 (σχεδόν δέκα περισσότερες από την προηγούμενη δεκαετία), ενώ συνολικά οι χώροι που οργάνωναν εκθέσεις ήταν 59. Στην ίδια, κυρίως, περιοχή, κατά τη μεταπολίτευση και ως το 1980, άνοιξαν 17 νέες γκαλερί και άλλες τόσες λειτούργησαν, μαζί με τις προηγούμενες, ως το 1990. Σχετικά βλ. ό.π.

σκηνης με γκαλερί, πειραματικά θέατρα και χώρους πολιτισμού που στεγάζονται σε παλιά κελύφη (διαμερίσματα, παλιές κατοικίες, πρώην αποθήκες, γκαράζ και βιοτεχνίες παντός είδους), “βλέπουν” σε μικρούς και σκοτεινούς δρόμους και διαθέτουν στοιχειώδη σήμανση.

Ως προς το περιεχόμενο και τις επιλογές, οι παραπάνω χώροι αντιδιαστέλλονται σαφώς με εκείνους του Κολωνακίου. Εδώ υποστηρίζονται οι πιο τολμηρές προτάσεις Ελλήνων και ξένων δημιουργών, παρουσιάζονται νέοι και ανερχόμενοι καλλιτέχνες, με το ρίσκο που ενέχουν, υλοποιούνται πρωτότυπα projects, πριμοδοτείται ο διεθνής διάλογος, ενώ, από τις γκαλερί, ορισμένες έχουν συνεχή και έντονη παρουσία στις διεθνείς art fairs. Την ίδια στιγμή, η πρόσφατη παρουσία σε αυτούς τους χώρους φορέων-θεσμών, όπως το Εθνικό Θέατρο και το Φεστιβάλ Αθηνών, δεν ανανεώνει μόνο το προφίλ των ίδιων των θεσμών, αλλά καταξιώνει σταδιακά στις συνειδήσεις του κοινού την έννοια του εναλλακτικού κελύφους και την εκτός πεπατημένης διαδρομή. Ταυτόχρονα, βέβαια, σημαίνει πως το εναλλακτικό τείνει πλέον να γίνει θεσμός.

Στο εμπορικό τρίγωνο της Αθήνας, που διπλασίασε τον πληθυσμό του από τις αρχές του 1990 ως σήμερα, οι χώροι πολιτισμού συνδυάζουν, στο μεγαλύτερο ποσοστό τους, τον άξονα της διασκέδασης με εκείνον της τέχνης.⁴ Αρχίζοντας από το 1989,⁵ αλλά κυρίως τα τελευταία πέντε χρόνια, συγκεντρώνουν ποικίλο και ετερόκλητο κοινό, παραχωρούν δωρεάν τους χώρους τους δίνοντας βήμα σε νέους καλλιτέχνες ποικίλων εικαστικών και άλλων προσανατολισμών, λειτουργούν κάθε μέρα και σχεδόν καθ’ όλη τη διάρκεια του έτους και παρουσιάζουν ένα μάλλον συνεχές πρόγραμμα καλλιτεχνικών εκδηλώσεων. Οι τρεις γκαλερί, που λειτουργούν από τα τέλη του 1990 και εξής, παρουσιάζουν δουλειά κυρίως ξένων καλλιτεχνών, χωρίς να αποκλείουν τους ανερχόμενους Έλληνες. Την εικόνα συμπληρώνουν τα studios των νεαρών designers, ενώ στην πλατεία Ομονοίας λειτούργησε πρόσφατα το πρώτο Art Hotel,⁶ το κάθε δωμάτιο και οι κοινόχρηστοι χώροι του οποίου είναι διακοσμημένα από Έλληνες σχεδιαστές μόδας, στυλίστες, φωτογράφους και καλλιτέχνες.

Οι πρώτες σοβαρές παρεμβάσεις “αξιοποίησης” του Ψυρή άρχισαν το 1981. Η διαμόρφωσή του ως πολιτιστική περιοχή τοποθετείται στα τέλη της ίδιας δεκαετίας, όταν άνοιξε το θέατρο “Εμπρός” στις εγκαταστάσεις της πρώην ομώνυμης εφημερίδας. Στη δεκαετία του 1990, Δήμος και ΥΠΕΧΩΔΕ, αποφάσισαν το πρόγραμμα ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων και με προεδρικό διάταγμα του 1998 η περιοχή του Ψυρή, μαζί με το Μεταξουργείο και το Γκάζι, κηρύχθηκαν “περιοχές υπό ανάπλαση”.⁷ Το άμεσο αγοραστικό ενδιαφέρον και τον αέρα αισιοδοξίας επιβεβαίωσε η

⁴ Για τη νέα κουλτούρα που διαμόρφωσε σταδιακά το ιστορικό κέντρο, βλ. Μ. Πουρνάρα, 2001:2.

⁵ Τότε λειτούργησε για πρώτη φορά ο πολυχώρος Booze cooperativa. Βλέπε σχετικά στο επετειακό CD και στην ιστοσελίδα www.boozecooperativa.com (Μάρτιος 2009).

⁶ Σχετικά βλέπε *Lifo*, 2008:27. *Classical*, 2009. *Holiday*, 2009:92–93. Επίσης, στην ιστοσελίδα www.classicalhotels.com (Απρίλιος 2009).

⁷ Πολύτιμα στοιχεία για την ιστορία της συνοικίας δίνονται στο βιβλίο του Γ. Καιροφύλα, 2000. Σχετικά με την απόφαση ανάπλασης βλέπε στην ιστοσελίδα του ΥΠΕΧΩΔΕ, www.minenv.gr (Μάρτιος 2009).

παρουσία ορισμένων από τις πιο ρηξικέλευθες αθηναϊκές γκαλερί και του κόσμου που τις ακολουθούσε.⁸ Την προσπάθεια εξοικείωσης του ευρύτερου κοινού με την τέχνη άρχισαν, από τα τέλη του 1990, οι γκαλερί με το Gallery Walk και συνεχίζουν τα τρία τελευταία χρόνια οι designers με το Design Walk, όπου παρουσιάζουν τα πιο πειραματικά τους έργα.⁹ Η σαββατιάτικη εικαστική βόλτα ανάμεσα στις βιοτεχνίες και στα καταστήματα χονδρικής πώλησης,¹⁰ κατέληγε πάντα σε κάποιο παραδοσιακό ταβερνάκι. Έτσι, σχεδόν ταυτόχρονα, του Ψυρή άρχισε να μεταμορφώνεται σε νέο σημείο αναφοράς για τη νυχτερινή διασκέδαση.¹¹

Σήμερα, η συνοικία έχει ήδη κλείσει ένα πρώτο κύκλο ζωής και αντιμετωπίζει σοβαρότατα προβλήματα με σημαντικό τμήμα του δυτικού της ορίου να είναι απροσπέλαστο λόγω του ανεξέλεγκτου εμπορίου ναρκωτικών και των κυκλωμάτων πορνείας.¹²

Το Γκάζι έγινε γνωστό από το 2000 χάρη στη λειτουργία της Τεχνόπολης, στις πρώην εγκαταστάσεις του εργοστασίου του γκαζιού.¹³ Στα 30 στρέμματα της έκτασής της έχει φιλοξενήσει εκθέσεις, συνέδρια, συναυλίες, παραστάσεις θεάτρου και χορού, έχει συνεργαστεί με διεθνείς φορείς διοργανώνοντας Φεστιβάλ,¹⁴ πρόσφατα, το 2007, φιλοξένησε την 1η Biennale Αθηνών και τα δύο τελευταία χρόνια την Εβδομάδα Μόδας.¹⁵ Στο νότιο άκρο της συνοικίας, το νέο κτήριο του Μουσείου Μπενάκη αποτελεί σημείο αναφοράς, από το 2004, με το πυκνό και πολυδιάστατο πρόγραμμά του. Το βόρειο άκρο της γειτονιάς ορίζει το Σύγχρονο Θέατρο Αθήνας, παράρτημα του Εθνικού Θεάτρου κατά τα τρία τελευταία χρόνια. Στον ενδιάμεσο χώρο συναντά κανείς θεατρικές σκηνές, γκαλερί και, κυρίως, πολυχώρους που συνδυάζουν τη διασκέδαση με την καλλιτεχνική δημιουργία.¹⁶

Στα μέσα της τρέχουσας δεκαετίας και χάρη στην καλλιτεχνική κίνηση που είχε ήδη αναπτυχθεί, το Γκάζι άρχισε σταδιακά να παίρνει τη σκυτάλη της διασκέδασης

Επίσης στο blog <http://metaxourgeio.wordpress.com/> (ανάρτηση 23 Μαΐου 2009).

⁸ Σχετικά βλ. Μ. Πουρνάρα, 2001:2. Γ. Αργυροπούλου, 2008:39. Για την κίνηση καλλιτεχνών και γκαλερί του Ψυρή, βλ. Μ. Φωκίδη, 2009:39, 42.

⁹ Στο εμπορικό τρίγωνο και στον Ψυρή λειτουργούν συνολικά 14 studios designers.

¹⁰ Σχετικά με την ιστορία της γειτονιάς βλ. Α. Παπανικολάου-Κρίστενσεν, 1995:9, 11. Δ. Φύσσας, 2009:28.

¹¹ Ο Ν. Καραχάλης αναφέρεται εκτενώς στα χαρακτηριστικά και στις ιδιαιτερότητες της περιοχής του Ψυρή, δίνοντας ενδιαφέροντα στοιχεία μελέτης, βλ. Ν. Καραχάλης, 2007.

¹² Οι αδικαιολόγητα υψηλές τιμές των ακινήτων, η εγκατάλειψη που συνεχίζει να υπάρχει από το 2004, η έλλειψη σχολείου και κρίσιμης μάζας μόνιμων κατοίκων, το κλείσιμο της Διπλαρείου Σχολής (που μεταφέρθηκε στο Μεταξουργείο το 2003), η παύση λειτουργίας των, σχεδόν, 1000 βιοτεχνιών ρούχων και επιχειρήσεων των Ελλήνων χονδρεμπόρων διευκόλυναν σημαντικά τη σημερινή κατάσταση. Σχετικά βλ. εφ. *Η Καθημερινή*, 2009.

¹³ Για την ιστορία της περιοχής βλ. Β. Αγγελίδης, 1992. Επίσης, Ζ. Ρωπαΐτου-Τσαπαρέλη, 2004:22, 55, 76, 82, 117.

¹⁴ Ενδεικτικά αναφέρονται το Videodance Festival, MIR Festival, το Διεθνές Φεστιβάλ Χορού (τα τελευταία 7 χρόνια), το Φεστιβάλ Medi@terra, το Φεστιβάλ Κόμικ, το Athens Video Art Festival, το European Jazz Festival in Athens (επί οκτώ συνεχείς χρονιές).

¹⁵ Σχετικά με τις σχέσεις μόδας και τέχνης βλ. Ε. Φαλίδα, 2009.

¹⁶ Για την δραστηριότητα καλλιτεχνών και γκαλερί στην περιοχή βλ. Μ. Φωκίδη, 2009:39-40, 45.

από του Ψυρή, γεγονός που κορυφώθηκε τα δυο τελευταία χρόνια, με τους νέους σταθμούς του μετρό.¹⁷

Ένας ακόμα δυναμικός πολυχώρος¹⁸ που στεγάζεται στις εγκαταστάσεις παλιού εργοστασίου μεταξωτών υφασμάτων, λειτουργεί δυτικά της σιδηροδρομικής γραμμής Αθηνών–Θεσσαλονίκης, στο Βοτανικό.¹⁹ Δυο θέατρα της περιοχής που αξιοποίησαν, αντίστοιχα, ένα βαφείο του μεσοπολέμου και τα βαγόνια ενός παροπλισμένου τραίνου, ένα φιλόδοξο residential project οικολογικού χαρακτήρα, η νέα Βιβλιοθήκη της Βουλής στο παλιό Δημόσιο Καπνεργοστάσιο λίγο βορειότερα, μαζί με ένα ακόμα θέατρο τριών σκηνών, συμπληρώνουν την εικόνα δυτικά των γραμμών.

Στον Κεραμικό και στο Μεταξουργείο, η απαξίωση από την υποβάθμιση είχε ήδη δημιουργήσει, τις δυο τελευταίες δεκαετίες, φτηνά διαμερίσματα και μονοκατοικίες σε κακή κατάσταση, που έγιναν καταφύγιο αστέγων και μεταναστών.²⁰ Η περιοχή άρχισε να αλλάζει ουσιαστικά μετά την 1η Μπιενάλε Αθηνών. Το πρόγραμμα ReMap KM της Μπιενάλε²¹ (όπου KM σημαίνει Κεραμικός–Μεταξουργείο) και ένα άλλο εκθεσιακό project, λίγους μήνες πριν, χρησιμοποίησαν καταστήματα και κοινόχρηστους χώρους της συνοικίας, αλλά και εγκαταλελειμμένα διαμερίσματα και σπίτια, αποσκοπώντας, θεωρητικά τουλάχιστον, στην εξερεύνηση της ταυτότητας της περιοχής.

Έκτοτε, η εμφάνιση νέων κτισμάτων, η αναπαλαίωση αρχοντικών, η λειτουργία νέων γκαλερί,²² χώρων εστίασης και μπαρ, συνεχίζουν να προσελκύουν νέους κατοίκους. Ότι, προς το παρόν, προφυλάσσει τη γειτονιά από το να μετατραπεί σε ένα ακόμα Ψυρή ή Γκάζι είναι οι πάμπολλοι οίκοι ανοχής και ο χαρακτήρας της ως παραδοσιακός τόπος κυνηγιού των gay, με τους οποίους οι παλιοί κάτοικοι είναι απόλυτα εξοικειωμένοι.

Το Μεταξουργείο ακόμα και σήμερα διακρίνεται για την πληθώρα των θεάτρων του. Όλες οι θεατρικές σκηνές καταλαμβάνουν πρώην βιοτεχνικούς χώρους και αποθήκες και παρουσιάζουν, σε συνεχές πρόγραμμα, πειραματικές δουλειές και σύγχρονο ρεπερτόριο Ελλήνων και ξένων, κυρίως, συγγραφέων. Τα bar-galleries που συνδυάζουν εικαστικές, θεατρικές και μουσικές παραστάσεις, ακόμα και κινηματογραφικές προβολές ταινιών μικρού μήκους ή φεστιβάλ,²³ μαζί με ένα εξαιρετικά

¹⁷ Σχετικά βλ. Δ. Τριβώλη, 2009:33–57. Δ. Ρηγόπουλος, <http://metaxourgeio.wordpress.com/> (ανάρτηση 27 Φεβρουαρίου 2008). Σ. Κάραλης, <http://metaxourgeio.wordpress.com/> (ανάρτηση 30 Σεπτεμβρίου 2008).

¹⁸ Πρόκειται για τον πολυχώρο “Αθηναΐδα”. Σχετικές αναφορές βλ. Δ. Ρηγόπουλος, Νοέμβριος 2008:49. Χ. Πουτέτση, 2008:B13.

¹⁹ Σχετικά με την ιστορία της περιοχής, βλ. Ζ. Ρωπαίτου-Τσαπαρέλη, 2004:21–22, 69.

²⁰ Σήμερα στο Μεταξουργείο, το 29,4% του συνολικού μόνιμου πληθυσμού είναι μετανάστες της Ασίας και της Β. Αφρικής, όταν το αντίστοιχο ποσοστό στο σύνολο του Δήμου Αθηναίων είναι 17,4%. Σχετικά στοιχεία βλ. Κ. Νασιώκα, www.reconstruction.gr

²¹ Σχετικά βλ. στην ιστοσελίδα www.remapkm.com. Γενικά για τη διαμόρφωση της γειτονιάς, κυρίως κατά τα τελευταία δυο χρόνια, βλ. Δ. Ρηγόπουλος, Σεπτέμβριος 2008:28–33. Επίσης, Ε. Τζιτζιλάκη, www.reconstruction.gr και Μ. Παπαρούνης, www.reconstruction.gr

²² Σχετικά με τις γκαλερί του Μεταξουργείου βλ. Δ. Ρηγόπουλος, Σεπτέμβριος 2008:28. Γ. Αργυροπούλου, 2008:41. Χ. Τζαναβάρα, 2009.

²³ Δραστηριότητα στο χώρο του κινηματογράφου αναπτύσσει το πρότυπο μπαρ-εστιατόριο & αίθουσα

δυναμικό πολυχώρο,²⁴ που στεγάζεται σε παλιό εργοστάσιο χρωμάτων, συμπληρώνουν το τοπίο προς αυτή την κατεύθυνση. Στο χώρο των εικαστικών, αναμένεται η μεταφορά της Δημοτικής Πινακοθήκης στο πρώην εργοστάσιο μεταξιού, από το οποίο και το σύγχρονο όνομα της περιοχής.²⁵ Στο νότιο όριο της συνοικίας, σε ένα βιομηχανικό κτήριο του 1950 επί της Ιεράς Οδού και στον ίδιο χώρο λειτουργίας του πρώτου αθηναϊκού κινηματογράφου “Λαΐς”, μεταφέρθηκε (από το Κολωνάκι) η Ταινιοθήκη της Ελλάδος, φιλοδοξώντας να δημιουργήσει ένα πρότυπο κέντρο μελέτης και έρευνας.²⁶

Ανάμεσα στις προαναφερόμενες περιοχές, ο άξονας της οδού Πειραιώς ορίζει το αριστερό, δυτικό όριο του Ψυρή και το δεξιό του Μεταξουργείου και του Γκαζιού. Αρχίζοντας από τη μεταστέγαση της ΑΣΚΤ στις εγκαταστάσεις παλιού εργοστασίου Εριουργίας, στα μέσα του 1990, σήμερα φιλοξενεί ένα σημαντικό αριθμό χώρων πολιτισμού που στεγάζονται σχεδόν όλοι σε εν αχρηστία, πρώην βιομηχανικά και βιοτεχνικά κτήρια.²⁷ Σημαντική ώθηση προς αυτή την αναμόρφωση έδωσε, το 1996, η ολοκλήρωση της διαδικασίας χαρακτηρισμού της ζώνης εκατέρωθεν της οδού Πειραιώς ως “παραδοσιακό ιστορικό τμήμα”, σε όλο το μήκος των οκτώμισι χιλιομέτρων από το Ιστορικό Κέντρο της Αθήνας ως το Ιστορικό Κέντρο του Πειραιά.

Η μυθολογία που έχει διαμορφωθεί για όλες αυτές τις περιοχές, σε συνδυασμό με τα αντικειμενικά προτερήματα ως προς τη διαχείριση των απαιτήσεων της καθημερινής ζωής (ευκολία μετακινήσεων χάρη στο μετρό, συγκέντρωση χώρων δουλειάς, εμπορικών συναλλαγών, διασκέδασης κ.λπ), υπήρξαν βασικά κίνητρα επιλογής τους ως τόποι κατοικίας.²⁸ Από τα τέλη του 1990 οι νέοι κάτοικοι είναι κυρίως άτομα της διανόησης και της τέχνης, διαφημιστές, άνθρωποι των media, νέοι επιχειρηματίες, κυρίως ζευγάρια χωρίς παιδιά, καλλιτέχνες, αρχιτέκτονες, δημοσιογράφοι, ηθοποιοί, σχεδιαστές μόδας, γραφίστες και νεαρής ηλικίας κόσμος. Η βιομηχανία του Real

προβολών Nixon. Σχετικές αναφορές βλ. Χ. Πουτέτση, 2008:Β13.

²⁴ Πρόκειται για τον πολυχώρο Bios. Ενδεικτικά αναφέρονται οι συνεργασίες με το Βρετανικό Συμβούλιο, το Ινστιτούτο Goethe, ο Δήμος Αθηναίων, η Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, το Εθνικό Θέατρο και το Υπουργείο Ανάπτυξης. Ο πολυχώρος έχει συνολική έκταση 1500 τ.μ. Σχετικές αναφορές βλ. Χ. Πουτέτση, 2008:Β13.

²⁵ Σχετικά με την ιστορία της γειτονιάς, βλ. Κ. Μπίρης, 1933. Ι. Τραυλός, 1993. Ν. Καλλέργη-Μαυρογένη, 1965:84–90. Α. Κόκκου, 1982:57–58. Α. Παπανικολάου-Κρίστενσεν, 1995:8, 10. *Winter Lifo* 2009:92.

²⁶ Σχετικές αναφορές βλ. Κ. Δαφέρμου, 2007:60–61. *Winter Lifo* 2009:92. Επίσης, στην επίσημη ιστοσελίδα της Ταινιοθήκης (www.tainiothiki.gr) (Απρίλιος 2009).

²⁷ Εκτός του Μουσείου Μπενάκη και του πολυχώρου Bios που προαναφέρθηκαν, τα τελευταία χρόνια λειτουργούν, μεταξύ άλλων, η Σχολή του Εθνικού Θεάτρου, το Ίδρυμα Μείζοντος Ελληνισμού, το “Σχολείο” της Ειρήνης Παππά, το Ίδρυμα Μ. Κακογιάννη, οι εγκαταστάσεις της Πειραιώς 260. Σχετικές αναφορές βλ. *Winter Lifo* 2009:92.

²⁸ Οι προς εξέταση περιοχές έχουν σήμερα περίπου 5000 κατοίκους (500 περίπου του Ψυρή, ίσο αριθμό το εμπορικό τρίγωνο και 4000 το Γκάζι μαζί με το Μεταξουργείο). Σχετικά με την οικιστική ανάπτυξη των περιοχών βλ. Ο. Μπαλασούρα, www.reconstruction.gr. Σ. Βαμβακίδη, 2008:28–31. Β. Νικολαΐδου, 2008:72–76. *FAQ*, 2008:15. *Winter Lifo* 2009:92. Δ. Τριβόλη, 2009:33–34. *Maison & Decoration*, Απρίλιος 2009:279. *Maison & Decoration*, Μάιος 2009:279. Επίσης, Β. Σ. Κανέλλης, <http://metaxourgeio.wordpress.com/> (ανάρτηση 27 Φεβρουαρίου 2008). Π. Πογιακάς, <http://metaxourgeio.wordpress.com/> (ανάρτηση 8 Νοεμβρίου 2008).

Estate, έχοντας αρωγό την τέχνη που χάρισε μια γοητευτική προσωπικότητα στις γειτονιές και βασιζόμενη στη νέα αστική κουλτούρα, έγινε ο εκφραστής των ενδόμυχων αναγκών αυτοεπιβεβαίωσης, εξαργυρώνοντας την αξία των κοινωνικών προτύπων που δημιουργούνται. Τις παλιές γραφικές κατοικίες, με τις αρχικά χαμηλές τιμές, επισκίασαν γρήγορα τα σύγχρονα lofts που, είτε κτίστηκαν εξ αρχής, είτε αξιοποίησαν παλιά βιομηχανικά κτήρια και αποθήκες. Έτσι, το κράμα φτώχειας, εναλλακτικής κουλτούρας και ελιτίστικης αισθητικής, πέρα από τους ανθρώπους, φαίνεται και στις κατασκευές. Αυτή, όμως, η “αστική αναζωογόνηση” που χρησιμοποιεί ως όχημα τον πολιτισμό, επιβάλλεται από εξωτερικούς παράγοντες και δεν προκύπτει φυσιολογικά εκ των έσω, έχει, σχεδόν πάντα, αρνητικές επιπτώσεις σε συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες, συνήθως στις φτωχότερες και ασθενέστερες.²⁹ Ταυτόχρονα είναι υπαρκτός ο κίνδυνος αλλοίωσης της αυθεντικότητας και της ιστορικής συνέχειας της κάθε περιοχής, αφού οι νέοι κάτοικοι είναι μεν άτομα με σχετικά κοινά κοινωνικά χαρακτηριστικά (όχι απαραίτητα όμοιας ταξικής προέλευσης), αλλά είναι σίγουρα ξένα ως προς τη λαϊκή διαστρωμάτωση των περιοχών.

Ο πολιτισμός ως συστατικό Lifestyle

Καθοριστικό ρόλο στην πολιτισμική αναδιάρθρωση της Αθήνας έπαιξαν και παίζουν τα media και συγκεκριμένα η ιδιωτική τηλεόραση και τα lifestyle περιοδικά έντυπα, που, από τις αρχές του 1990, προβάλλουν και τονίζουν τις επιλογές ζωής ατόμων που συνδέονται κυρίως με τη showbiz. Να τονιστεί πως και τα δυο εμφανίστηκαν στην Ελλάδα το 1989. Ο τρόπος ζωής των “επωνύμων” αντικατέστησε την ποιότητα με την ποσότητα που εντυπωσιάζει και επέβαλε νέες αξίες και πρότυπα, καταναλωτικά αυτή τη φορά. Τα αναγνωρίσιμα πρόσωπα συγκεντρώνουν τα φλας των δημοσιογράφων και η παρουσία τους είναι επιθυμητή εφόσον προσδίδει επιπλέον δημοσιότητα στο χώρο όπου βρίσκονται ή στο γεγονός στο οποίο μετέχουν. Αντίστροφα, τα ίδια τα πρόσωπα επιδιώκουν να επικυρώσουν την αξία τους μέσα από την αίγλη του πολιτισμού. Ταυτόχρονα, η παραπάνω κατάσταση λειτουργεί ως μαγνήτης του “ήμου και εγώ εκεί” για τον μέσο θεατή. Η ενδόμυχη ανάγκη του ανθρώπου να ανήκει σε ένα σύνολο και να έχει μια ταυτότητα που του προσδίδει αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση, λειτουργεί καταλυτικά στο να ακολουθεί τις προτάσεις-τάσεις των ομάδων lifestyle. Ειδικά όταν ο πολιτισμός συνδέεται άμεσα με αυτές, τότε οι συμβολισμοί τους ισχυροποιούνται. Έτσι, η συμμετοχή στον πολιτισμό μεταφράζεται στο πλαίσιο μιας θολής εικόνας του “ευ ζην” που περιλαμβάνει τα πιο ετερόκλιτα στοιχεία και ερμηνεύεται, συνήθως, ως κοινωνική και προσωπική επιτυχία και επιβεβαίωση.

Ταυτόχρονα, σημαντική συνθήκη αποτέλεσε η οικονομική άνθιση και η ιδεολογία του πολιτικού περιβάλλοντος της δεκαετίας του 1980, που επέτρεπε, δυναμικά, τη συμμετοχή όλων στην υλική ευμάρεια, υποστηρίζοντας το νέο και το διαφορετικό. Μια τρίτη, εξαιρετικά σημαντική παράμετρος, που συνδέεται με όλες τις προηγούμενες,

²⁹ Σχετικά βλ. Ο. Μπαλαούρα, www.reconstruction.gr. Επίσης, *Athens Voice*, 12–18 Μαρτίου 2009:27.

υπήρξε ο θεσμός των χορηγιών, αφού η δημοσιότητα και η απήχηση ενός πολιτιστικού γεγονότος αποτελεί πάντα βασικό κριτήριο για μια εταιρεία χορηγό.

Τις παραπάνω ανάγκες ήρθε να καλύψει και να επιτείνει η κουλτούρα των free press, των εβδομαδιαίων εντύπων που μπήκαν δυναμικά στη ζωή του αθηναϊκού κοινού (και στη συνέχεια και αρκετών άλλων πόλεων) από το 2003. Με τιράζ, κατά μέσο όρο, εκατό χιλιάδες φύλλα, επτακόσιες χιλιάδες περίπου αναγνώστες συνολικά και πάνω από εξακόσια σημεία διανομής το καθένα, οι τέσσερις free press εφημερίδες,³⁰ μαζί με τα τρία μηνιαία ή τριμηνιαία περιοδικά τους ειδικής θεματολογίας, επισφράγισαν τον “εκδημοκρατικισμό” του πολιτισμού. Μόνο η μια εφημερίδα (με σημαντικά μικρότερο τιράζ)³¹ διαχωρίζεται σαφώς με την αισθητική και το περιεχόμενό της, εμμένοντας αυστηρά στα πολιτιστικά πράγματα και σε ένα, μάλλον συμβατικό, lay out. Τα υπόλοιπα τρία έντυπα αφιερώνουν τις σελίδες τους ισόποσα στον κινηματογράφο, στο θέατρο, στο χορό, στις εικαστικές τέχνες, στο βιβλίο, στο design, στην αρχιτεκτονική, στη μόδα, στη γεύση και στον ελεύθερο χρόνο. Οι underground χώροι ενδιαφέρουν εξίσου με το Μέγαρο Μουσικής ή το Μουσείο Μπενάκη. Τα δρώμενα στην Ελλάδα ενδιαφέρουν επίσης εξίσου με εκείνα του εξωτερικού, καλλιεργώντας εντατικά τη νοοτροπία νέων τύπων τουρισμού (το art travelling ως lifestyle). Ταυτόχρονα, λειτουργούν ως “Χορηγοί Επικοινωνίας” μιας ευρείας γκάμας πολιτιστικών γεγονότων. Η φιλοτέχνηση των εξωφύλλων τους από καλλιτέχνες, τα αφιερώματα σε φεστιβάλ και μπιενάλε, οι μακροσκελείς συνεντεύξεις με ανθρώπους της τέχνης και της διανοησης, ο τρόπος που παρουσιάζονται πρόσωπα και πράγματα, η αισθητική των διαφημίσεων που φιλοξενούν, αλλά και των ίδιων των σελίδων τους, τα καθιέρωσαν ως σημαντικούς διαμορφωτές διαφορετικών εκδοχών lifestyle, συμβάλλοντας καθοριστικά στη σημαντικά μεγαλύτερη συμμετοχή του κοινού στα πολιτιστικά δρώμενα.

Η τέχνη σε αριθμούς

Για να μιλήσουμε με αριθμούς: Σήμερα σε ολόκληρη την πόλη της Αθήνας των 4, περίπου, εκατομμυρίων κατοίκων ο συνολικός αριθμός των γκαλερί φτάνει τις 90 (οι 23 στις υπό εξέταση περιοχές), με επιπλέον 30 περίπου χώρους, καφέ και μπαρ, που κατά καιρούς παρουσιάζουν ποικίλα πολιτιστικά δρώμενα (πάνω από 15 εξ αυτών βρίσκονται στο ιστορικό κέντρο). Επίσης, λειτουργούν περίπου 30 μουσεία, πινακοθήκες και ιδρύματα (10 από αυτά στις εν λόγω περιοχές), 5 πολυχώροι, όλοι τους στο ιστορικό κέντρο, 14 concept hotels, (τα 9 στις υπό εξέταση περιοχές) και σχεδόν 125 θεατρικές σκηνές (οι 47 εξ αυτών στο ιστορικό κέντρο).

³⁰ Εκτός από τις free press εφημερίδες, υπάρχουν και τρία free press περιοδικά (*4essera*, *Ozon* και *Velvet*). Το πρώτο εξ' αυτών διέκοψε πρόσφατα την κυκλοφορία του. Τα υπόλοιπα δυο αφορούν ένα πολύ πιο ειδικό κοινό, τόσο ηλικιακό όσο και ενδιαφερόντων και έχουν τιράζ από δέκα χιλιάδες ως σαράντα χιλιάδες κομμάτια.

³¹ Το *Art Ποντίκι* κυκλοφορούσε, ως free press, μόνο στην Αθήνα με τιράζ δώδεκα χιλιάδες φύλλα και τριάντα σημεία διανομής. Προ δυο μηνών διέκοψε την τριχρόνη πορεία του ως free press και πλέον κυκλοφορεί κάθε Πέμπτη συνοδεύοντας την εφημερίδα *Ποντίκι*.

Ως προς την επισκεψιμότητα: Στα πέντε χρόνια λειτουργίας του το νέο παράρτημα του Μουσείου Μπενάκη έχει οργανώσει 87 εκθέσεις προσελκύνοντας περίπου 1.100.000 επισκέπτες. Η 1η Μπιενάλε της Αθήνας το 2007, στους δυόμισι μήνες λειτουργίας της δέχτηκε περίπου πενήντα χιλιάδες επισκέψεις. Τις παραστάσεις του Διεθνούς Φεστιβάλ Χορού στην Τεχνόπολη, στα έξι χρόνια λειτουργίας του, τις έχουν παρακολουθήσει περισσότερα από 19.000 άτομα. Η ίδια η Τεχνόπολη τα τελευταία τρία χρόνια πραγματοποιεί, κατά μέσο όρο, 120 εκδηλώσεις το χρόνο με προσέλευση που πλησίασε, το 2008, το ένα εκατομμύριο άτομα. Ο πολυχώρος στο Μεταξουργείο, μέσα στα οκτώ χρόνια λειτουργίας του, έχει υλοποιήσει περισσότερες από τριακόσιες εκδηλώσεις σε συνεργασία με ελληνικούς και ξένους φορείς. Η φετινή Art Athina, στις τέσσερις μέρες λειτουργίας της, συγκέντρωσε περίπου 12.000 επισκέπτες. Τέλος, είναι ενδεικτικό ότι οι 38 από τις 73 συνολικά προγραμματισμένες παραστάσεις του τρέχοντος Φεστιβάλ Αθηνών³² θα πραγματοποιηθούν σε έξι από τους βιομηχανικούς χώρους του ιστορικού κέντρου που προαναφέραμε.³³

Κλείνω με ένα θεμελιώδες ερώτημα: κατά πόσο η συχνή επαφή με την καλλιτεχνική δημιουργία (που πάρα πολύ καλώς συμβαίνει) καταλήγει σε πραγματική γνώση και όχι σε φευγαλέα ενημέρωση, αναλώσιμη και με σύντομη ημερομηνία λήξης, που καλύπτει την ανάγκη του να νοιώθει κάποιος “μέσα στα πράγματα”; Και αν δεν καταλήγει εκεί, τι πρέπει να γίνει ώστε να το πετύχουμε;

Βιβλιογραφία

Μελέτες

Αγγελίδης, 1992

Β. Αγγελίδης, *Μεταξουργείο-Κολωνός, Νοσταλγία και πραγματικότητα*, Φιλιππότης.

Καιροφύλας, 2000

Γ. Καιροφύλας, *Η Ιστορία της Συνοικίας του Ψυρή*, Φιλιππότης.

Καλλέργη-Μαυρογένη, 1965

Ν. Καλλέργη-Μαυρογένη, “Αι πρώται επί Όθωνος οικίαι των Αθηνών”, *Τα Αθηναϊκά*, τευχ. 31-32, Χριστούγεννα 1965:84-90.

³² Σύμφωνα με στοιχεία του Φεστιβάλ, το καλοκαίρι του 2008 παρακολούθησαν τις εκδηλώσεις 273.000 άτομα.

³³ Συγκεκριμένα στα Βίος, Τεχνόπολη, Σχολείο, Από Μηχανής Θέατρο, Πειραιώς 260, Μουσείο Μπενάκη. Βλέπε πρόγραμμα Φεστιβάλ Αθηνών & Επιδαύρου '09, στο www.greekfestival.gr

Καραχάλης, 2007

Ν. Καραχάλης, “Συγκεντρώσεις Πολιτιστικών Επιχειρήσεων και Αστική Αναζωογόνηση: Διαπιστώσεις από την περιοχή του Ψυρή”. (Το κείμενο βασίζεται στη διδακτορική του διατριβή *Πολιτισμός και Τοπική Ανάπτυξη: Ο ρόλος των πολιτιστικών και τουριστικών περιοχών στη σύγχρονη πόλη*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2007 που τελεί υπό δημοσίευση.)

Κόκκου, 1982

Α. Κόκκου, “Τα πρώτα αθηναϊκά σπίτια”, *Αρχαιολογία*, τευχ. 2, Φεβρουάριος 1982:57–58.

Μπίρης, 1933

Κ. Μπίρης, *Τα πρώτα σχέδια των Αθηνών*.

Παπανικολάου-Κρίστενσεν, 1995

Α. Παπανικολάου-Κρίστενσεν, “Το Μεταξουργείο της Αθήνας. Από το εμπορικό κέντρο στο εργοστάσιο”, στον τόμο *Το Μεταξουργείο της Αθήνας*, επιμ. Χ. Αγριαντώνη – Μ. Χ. Χατζηϊωάννου, ΚΝΕ/ΕΙΕ.

Ρωπαίτου-Τσαπαρέλη, 2004.

Ζ. Ρωπαίτου-Τσαπαρέλη, *Ρουφ-Βοτανικός-Γκαζοχώρι*, Φιλιππότης.

Τραυλός, 1993

Ι. Τραυλός, *Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών*.

Αίθουσες Τέχνης στην Ελλάδα, 1989

Αίθουσες Τέχνης στην Ελλάδα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1920–1988, εκδ. Άποψη, Αθήνα 1989 (συλλογικό έργο).

Καθημερινός Τύπος

Δαφέρμου, 2007

Κ. Δαφέρμου, “Σαν παλιό σινεμά στον Κεραμικό”, εφ. *Το Βήμα*, 20 Σεπτεμβρίου 2007:60–61.

Πουρνάρα, 2001

Μ. Πουρνάρα, “Το νέο τοπίο της ελληνικής τέχνης”, εφ. *Η Καθημερινή*, Τέχνες και Γράμματα, 28 Οκτωβρίου 2001:2.

Πουτέτση, 2008

Χ. Πουτέτση, “Επιχείρηση Πολυχώρος”, εφ. *Το Βήμα*, 21 Δεκεμβρίου 2008:Β13.

Τζαναβάρα, 2009

Χ. Τζαναβάρα, “Αρχιτεκτονικά βραβεία 2008”, εφ. *Ελευθεροτυπία*, 12 Ιανουαρίου 2009.

Φαλίδα, 2009

Ε. Φαλίδα, “Η ελληνική μόδα πατάει Γκάζι”, εφ. *Τα Νέα online*, 27 Φεβρουαρίου 2009.

Η Καθημερινή, 1996

“Ο Νεοκλασικισμός στην Αθήνα”, ένθετο εφ. *Η Καθημερινή*, 10 Νοεμβρίου 1996.

Η Καθημερινή, 2009

Η Καθημερινή, 27 Φεβρουαρίου 2009.

Free Press

Αργυροπούλου, 2008

Γ. Αργυροπούλου, “Art in-progress”, *Athens Voice*, 11–17/12/2008:38–42.

Βαμβακίδη, 2008

Σ. Βαμβακίδη, “Μεταξουργείο VS”, *Athens Voice*, 30/10–5/11 2008:28–31.

Ρηγόπουλος, Σεπτέμβριος 2008

Δ. Ρηγόπουλος, “Ο Νέος Κεραμικός”, *Lifo*, 25/9–1/10/2008:28–33.

Ρηγόπουλος, Νοέμβριος 2008

Δ. Ρηγόπουλος, “Urban Lab”, *Lifo*, 06–12/11/2008:49.

Τριβόλη, 2009

Δ. Τριβόλη, “Όλοι Γκάζι”, *Lifo*, 7–13 Μαΐου 2009:33–58.

Φύσσας, 2009

Δ. Φύσσας, “Το σήμερα ενός σπουδαίου χθες”, *Athens Voice*, 12–18 Μαρτίου 2009:28.

Φωκίδη, 2009

Μ. Φωκίδη, “Best of 2008”, *Winter Lifo* 2009:38–46.

Athens Voice, 2009

“Ψυρή–Μοναστηράκι: Τίποτα δεν πάει χαμένο”, *Athens Voice*, 12–18/3/2009:25–33.

Athens Voice, 2009

“Tell a story”, *Athens Voice*, 12–18/3/2009:22–23.

FAQ, 2008

“Re-Building Athens”, *FAQ*, 18/12/08–07/01/09:15.

Lifo, 2008

“Fashion Hotel”, *Lifo*, 11–17/9/2008:27.

Winter Lifo, 2009

“Urban”, *Winter Lifo* 2009:92.

Περιοδικός Τύπος

Νικολαΐδου, 2008

Β. Νικολαΐδου, “Loft & the City”, περ. *Casaviva*, Νοέμβριος 2008:72–76.

Παπαγιάννη, 2008

Μ. Παπαγιάννη, “Enfant terrible”, περ. *Vogue Hellas*, Ιούλιος 2008:36.

Maison & Decoration, 2009

“All Included”, *Maison & Decoration*, Απρίλιος 2009:279.

Maison & Decoration, 2009

“Πατήστε...Γκάζι”, *Maison & Decoration*, Μάιος 2009:279.

Ειδικές Εκδόσεις

Classical, 2009

Λεύκωμα *Classical 2FashionHouseHotel*, εκδ. Classical Hotels, Αθήνα 2009.

Holiday, 2009

“Fashion Monster”, περ. *Holiday*, εκδ. Classical Hotels, χειμώνας 2009:92–93.

CD Booze

Επαιטיακό CD *20 Years Booze*, έκδοση Booze cooperative.

Δημοσιεύσεις

Πογιακάς, Π., “Ο κρυφός πόλεμος της κτηματαγοράς στο Μεταξουργείο”,

blog <http://metaxourgeio.wordpress.com/> (ανάρτηση 8 Νοεμβρίου 2008).

Κανέλλης, Β. Σ., “Βιοτεχνίες και Νεοκλασικά τα υλικά για το ελληνικό “Σόχο”,

blog <http://metaxourgeio.wordpress.com/> (ανάρτηση 27 Φεβρουαρίου 2008).

Κάραλης, Σ., “Ο νόμος της νύχτας σε 3 ιστορικές γειτονιές”,

blog <http://metaxourgeio.wordpress.com/> (ανάρτηση 30 Σεπτεμβρίου 2008).

Μπαλαούρα, Ό., *Κεραμικός-Μεταξουργείο: ένα νέο πολεοδομικό μέτωπο*, (εισήγηση σε ανοικτή συζήτηση, 1/11/2007, βιβλιοπωλείο εκδόσεων Futura, Μεταξουργείο. Ανάρτηση στην ιστοσελίδα www.reconstruction.gr).

Νασιώκα, Κ., *Συνοικία-πέρασμα, ένα νέο προσωρινό καταφύγιο για τους νέους μετανάστες* (εισήγηση βασισμένη στη διπλωματική εργασία *Διεθνής Μετανάστευση και Κοινωνικός Διαχωρισμός στον Αστικό Χώρο: οι γειτονίες του Κεραμεικού*, ΜΠΣ Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα 2007. Ανάρτηση στην ιστοσελίδα www.reconstruction.gr).

Παπαρούνης, Μ., *Ζώντας στην κοιλιά του κήτους: Η τέχνη στην εποχή της σύγχυσης*. Ανάρτηση στην ιστοσελίδα www.reconstruction.gr

Ρηγόπουλος, Δ., “Κινούμενη Άμμος οι γειτονίες της Αθήνας”,
blog <http://metaxourgeio.wordpress.com/> (ανάρτηση 27 Φεβρουαρίου 2008).

Τζαναβάρα, Χ., *Αρχιτεκτονικά βραβεία 2008*, εφ. *Ελευθεροτυπία*, 12/1/2009
(online έκδοση, www.enet.gr).

Τζιρτζιλιάκη, Ε., *Το Remap KM και ο εκτοπισμός των κατοίκων στην περιοχή Κεραμικός-Μεταξουργείο* (εισήγηση σε ανοικτή συζήτηση, 1/11/2007, βιβλιοπωλείο εκδόσεων Futura, Μεταξουργείο. Ανάρτηση στην ιστοσελίδα www.reconstruction.gr).

Ιστοσελίδες

www.boozecooperativa.com

www.classicalhotels.com

www.remapkm.com

www.reconstruction.gr

www.minenv.gr

<http://metaxourgeio.wordpress.com/>

www.tainiothiki.gr

www.anoihtipoli.gr

<http://www.eie.gr/archaeologia/gr/index.aspx>

www.enet.gr

Συνεντεύξεις

Πολύ μεγάλο μέρος του υλικού της έρευνας στηρίζεται σε στοιχεία που μου παραχώρησαν ευγενικά διευθυντές μουσείων, ιδρυμάτων και φορέων, καλλιτεχνικοί διευθυντές πολυχώρων, συντελεστές θεατρικών χώρων, καλλιτέχνες, ιδιοκτήτες γκαλερί, designers, δημοσιογράφοι, υπεύθυνοι τμημάτων Δημοσίων Σχέσεων και Τύπου. Τους ευχαριστώ όλους θερμά. Αναφέρω αναλυτικά:

Αλιμαντήρη, Λ., γκαλερί Gazon Rouge

Αντωνίτση, Δ., εικαστικό και επιμελητή εκθέσεων

Αντωνοπούλου, Α., γκαλερί a.antonomou art

Αραπίνη, Π., γκαλερί ΑΔ

Βάμιαλη, Σ., γκαλερί Vamiali's

Γαλανοπούλου, Χ., Δ/ντρια του MIR Festival

Δούκα, Π., δημοσιογράφος της NET

Ιγνατίου, Φ., Πρόεδρο της Τενχόπολις

Ισαΐα, Α., Τμήμα Δημοσίων Σχέσεων του Μουσείου Μπενάκη
Καλπακτζόγλου, Ξ., Δ/ντρια του Ιδρύματος ΔΕΣΤΕ
Καμχή, Ρ., γκαλερί Ρεβέκκα Καμχή
Καππάτο, Γ., γκαλερί Καππάτος
Καφέτση, Α., Δ/ντρια του ΕΜΣΤ
Κοντοσφύρη, Χ., εικαστικό
Κουγιούφα, Ν., γκαλερί Ε31
Λαζόγκα, Γ., εικαστικό
Λαμπράκη-Πλάκα, Μ., Δ/ντρια της Εθνικής Πινακοθήκης
Μαμουτζή, Γ., designer
Νικολακοπούλου, Μ., Q-box gallery
Παπαδημητρίου, Ε., Δ/ντρια του Τμήματος Δημοσίων Σχέσεων του Μουσείου Κυκλαδικής Τέχνης
Παπαθεοδώρου, Γ., Υπεύθυνη Τμήματος Δημοσίων Σχέσεων, Ελληνικό Φεστιβάλ
Παπαχριστοπούλου, Σ., Δ/ντρια του Τμήματος Δημοσίων Σχέσεων του Εθνικού Θεάτρου
Περδίκη-Αρχοντάκη, Μ., Δ/ντρια του Διεθνούς Φεστιβάλ Χορού
Πολυδώρου, Α., designer
Σακαλή, Φ., Υπεύθυνο του γραφείου τύπου της Art Athina 2009
Σαντοριναίοι, Μάνθο & Ντοντό, Διευθυντές του Φεστιβάλ Medi@terra
Σπανοπούλου, Ε., Δ/ντρια του Γραφείου Τύπου του Μεγάρου Μουσικής Αθηνών
Τερζόπουλο, Θ., σκηνοθέτη

Τους υπευθύνους λειτουργίας των θεάτρων Θύρα Τέχνης, Altera Pars, Χυτήριο, Art House Theatre Club, Θέατρο Βασιλάκου, Θέατρο της Άνοιξης, Από Μηχανής Θέατρο, Θέατρο Μεταξουργείο, Θέατρο της Άνοιξης, Κορύβαντες, Μαρία Αρώνη, Δήλος.

Τους υπευθύνους λειτουργίας και καλλιτεχνικούς διευθυντές των πολυχώρων Άλεκτον, Bartesera, Booze cooperative, Bios, Cabaret Voltaire, Caminito Live Stage και Nixon.

Τους υπευθύνους των τμημάτων Δημοσίων Σχέσεων των ξενοδοχείων Fresh Hotel Ειρ. Αγιαννίδη, Eridanus Luxury Art Hotel Athens Κ. Αλεξανδράτο, Ochre & Brown Hotel Α. Πικιώνη, EP16 Apartments Γ. Τσερεκτσίδη, Classical Hotels Χ. Τσιλιάκου και Σ. Κουτσογιάννη, AthenStyle Beds Σ. Λίζιο και Χ. Αγγελόπουλο και, τέλος, τον αρχιτέκτονα Κ. Λαμπρινόπουλο της ομάδας Kinetic lab of architecture.

Τις υπευθύνους των τμημάτων Δημοσίων Σχέσεων των free press *Athens Voice* Μ. Ζήνα και *Ozon* Κ. Κυριακάκου και την υπεύθυνη του εμπορικού τμήματος της *FAQ* Π. Μουλά.